

BÜYÜK TÜRK DÜŞÜNÜRÜ VE SOSYOLOĞU ZİYA GÖKALP (1876 – 1924)

PROF. DR. HÜSEYİN AKYÜZ*

Türk eğitiminin toplumsal, kültürel ve tarihsel yönlerinin araştırılması ve bu temel öğelere dayanılarak yeni bir insan ve toplum modelinin oluşturulması konusunda sosyolojik kavram, yöntem, ölçüt ve görüşlerle hareket eden ilk ve biricik yerli düşünürümüz *Ziya Gökalp*'tir. *Ziya Gökalp*, 1876 yılında Diyarbakır'da doğar. *Gökalp*'in doğduğu tarih, Osmanlı devletinin en karışık bir dönemi olan Birinci Meşrutiyet yıllarına rastlar. *Ziya Gökalp*, ilk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra, yükseköğrenim için İstanbul'a gelerek Baytar Mektebi'ne kaydolar. Öğrenciliği sırasında siyasal olaylara karıştığı için 9 ay hapis yatar ve tahliyesinden sonra da Diyarbakır'a sürgün edilir. Diyarbakır'daki sürgün yıllarında kendini okumaya verir, Doğu ve Batı'nın düşünce sistemlerini öğrenir, özellikle Batı felsefesini ve sosyolojisini özümseme

* Öğretim Üyesi

Türk eğitiminin toplumsal, kültürel ve tarihsel yönlerinin araştırılması ve bu temel öğelere dayanılarak yeni bir insan ve toplum modelinin oluşturulması konusunda sosyolojik kavram, yöntem, ölçüt ve görüşlerle hareket eden ilk ve biricik yerli düşünürümüz *Ziya Gökalp*'tir.

Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ahmet Hikmet ve *Mehmet Fuad* gibi Türkçü edebiyatçıların, edebiyat aracılığıyla Türk diline ve Türkleşme hareketine yapmış oldukları hizmeti destekler ve özellikle düşünsel bağlamda ve sosyolojik görüşlerle Türkçülük hareketine bilimsel bir karakter kazandırır. Etkin bir siyasal kimliğe sahip olmasından dolayı, bu harekete karşı yürütülen saldırıları da karşılayarak önemli ölçüde etkisiz hâle getirir ve onların korunmasını sağlar.

derecesinde içtenleştirerek İslam düşüncesiyle karşılaştırır ve bu çalışmalar sonucunda gerek düşünsel, gerek bilimsel ve gerekse siyasal kimlik ve kişiliğini de bütünleştirmiş olur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi'ni kurduktan sonra, 1910 yılında bu cemiyetin İstanbul'da toplanan kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılır, sunduğu tebliğ ile dikkatleri üzerinde toplar ve bu cemiyetin genel idare kuruluuna seçilerek İstanbul'a yerleşir. Bu sıralarda yeni dil hareketini başlatmış olan "Genç Kalemleri" destekler. Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ahmet Hikmet ve *Mehmet Fuad* gibi Türkçü edebiyatçıların, edebiyat aracılığıyla Türk diline ve Türkleşme hareketine yapmış oldukları hizmeti destekler ve özellikle düşünsel bağlamda ve sosyolojik görüşlerle Türkçülük hareketine bilimsel bir karakter kazandırır. Etkin bir siyasal kimliğe sahip olmasından dolayı, bu harekete karşı yürütülen saldırıları da karşılayarak önemli ölçüde etkisiz hâle getirir ve onların korunmasını sağlar.

İstanbul'un işgalinden sonra tutuklanır, İngilizlerin kurdurduğu Nemrut Mustafa Divanı'nda, Ermeni olayını azmettirdiği gerekçesiyle yargılanır ve 1919 da Malta Adası'na birçok aydın ve siyaset adamıyla birlikte sürgün edilir. 1 yıl 11 ay Malta'da sürgün hayatı yaşadıkdan sonra, 30 Nisan 1921 günü İtalya'ya, oradan İstanbul'a ve 13 Haziren 1921 günü de Ankara'ya ulaşır. Ankara'dan Diyarbakır'a geçer, orada "Küçük Mecmua"yı çıkarmaya başlar ve burada çok güçlü bir biçimde Kuvayı Milliyeyi desteklemeye çalışır. 24 Ekim 1924 günü eski bir hastalığının nüksetmesi üzerine Diyarbakır'da 48 yaşında vefat eder.

Ziya Gökalp, yaşadığı yıllar fırtınalı ve buhranlarla dolu olmasına karşın, devrindeki birçok siyasal, kültürel, eğitsel ve toplumsal olaylarda sözü

dinlenen, görüşlerine değer verilen bir çekim merkezi, bir danışma odağı ve bir referans kadrosu gibidir. Kısa denilebilecek bir yaşam içerisinde *Ziya Gökalp*, o andaki

Türk toplumunun yaratma kapasitesini aşan olgunluk ve derinlikteki düşünce dünyasını sığdırmasını bilen bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Mozaik halindeki Osmanlı toplumdan saf, katıksız ve imtiyazsız bir ulus yaratmanın tarihsel, toplumsal, kültürel ve eğitsel öğelerini Batı sosyoloji ölçülerine uygun olarak tanımlayarak, buradan elde ettiği sonuçlara dayanmak suretiyle toplumsal bir Türk felsefesi yaratmak ister. Onun gütmüş olduğu bu amaç, Türk düşünce dünyasının, bu düşünür aracılığıyla geldiği aşamayı göstermesi bakımından da önemli bir gelişmişlik düzeyi olmalıdır.

Ziya Gökalp'in toplumsal felsefesinin temelini "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir toplum", "bütün Türkler bir ordu" ve "Türk milletinden, İslam ümmetinden ve Garp medeniyetinden olma" görüşleri yanında, "millî mefkûre" diye adlandırdığı "milliyetçilik, halkçılık, cumhuriyetçilik ve medeniyetçilik" gibi dinamik ilkeler oluşturur. O bu felsefe aracılığıyla, ulusal ve uygar bir toplum ve bu nitelikleri taşıyan bir devlet yaratmak ister.¹

Ziya Gökalp, her şeyden önce bir sistem adamıdır. Onun en özgün yönlerinden biri, hiç kuşku yoktur ki, sistematik düşünce yetisine sahip olmasıdır. Sistemin temel öğeleri şunlardır:

1)Kültür/Hars 2 → Ulusallaşmak (Türkleşmek) → Terbiye,

2)Uygarlık/Medeniyet→Muasırlaşmak→Teknikleşmek/Bilimselleşmek→Talim.

Onun düşünce sistemin temelini oluşturan bu kavramlar ve onların küçük parçaları, ana öğelerle çelişkiye düşmemek üzere, ayrı ayrı tanımlanır. Bu tanımlardan amaçlar, yöntemler ve reform biçimleri çıkarılarak yorumlanır ve öneriler biçiminde takdim edilir.

Yaptığı tanımlarda dile getirdiği amaçlar, içerikler ve yöntemler arasında çok güçlü bir uyumun olduğu hemen dikkatleri çeker. Başka bir anlatıyla onun kavramlara verdiği anlamları kabul ettikten sonra, bunların üzerinde kurduğu alt ve üst sitemleri reddetmek gayet zordur. Ancak sistemin ana dayanağı olan kavramlara verdiği anlamları, yaptığı tanımları ve burada kullandığı ölçüleri eleştirmek olanak

Ziya Gökalp'in toplumsal felsefesinin temelini "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir toplum", "bütün Türkler bir ordu" ve "Türk milletinden, İslam ümmetinden ve Garp medeniyetinden olma" görüşleri yanında, "millî mefkûre" diye adlandırdığı "milliyetçilik, halkçılık, cumhuriyetçilik ve medeniyetçilik" gibi dinamik ilkeler oluşturur. O bu felsefe aracılığıyla, ulusal ve uygar bir toplum ve bu nitelikleri taşıyan bir devlet yaratmak ister.

dâhilindedir. Örneğin kültüre ve uygarlığa verdiği anlamları eleştirebilirsiniz, fakat yaptığı kültür tanımına katılıyorsanız, ona dayanarak anlam verdiği millîleşme/ulusallaşma ve “millî terbiye/ulusal eğitim” tanımlarını reddetmeniz hiç kolay olmaz. Aynı mantık dokusu, uygarlık ve ona dayanarak oluşturduğu muasırlaşma/çağdaşlaşma, bilimsel/teknolojik gelişme ve “talim” kavramları için de geçerlidir. Belirtmeye çalıştığımız gibi, *Ziya Gökalp*'in sosyal felsefesinin ana dayanaklarını, “Kültür/Hars” ve “Uygarlık/Medeniyet” gibi ögeler oluşturur. Bütün sistemini bunların üzerine kurar. Onun kurduğu ve Türk toplumu için önerdiği geleceğin iyi anlaşılması için, bu iki kavrama verdiği anlamı, gerçekçi ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymak gerekir.

Ziya Gökalp'e göre kültürün/harsın oluşumunda zihinsel çaba ve istence bağlı yaptırımların etkisi söz konusu değildir. “Nebatların ve hayvanların uzvi hayatı nasıl kendiliğinden ve tabii bir surette inkişaf ediyorsa, harsa dâhil şeylerin teşekkül ve tekamülü de öyledir.”³ “Bir cemiyetin bütün fertlerini birbirlerine bağlayan, yani aralarında tesanüdü husula getiren müesseseler, harsi müesseselerdir. Bu müesseselerin mecmuu o cemiyetin harsını teşkil eder.”⁴ Ona göre bir toplumda ulusal dayanışmayı oluşturan kültürle ilgili kurumlar şunlardır: Dinsel yaşam, ahlaksal yaşam, muakalevi/entellektüel yaşam, estetik yaşam, lisani/dil ile ilgili yaşam, hukuksal yaşam, fenni yaşam. Bu yaşamların bir ulusa ait olanlarına kültür/hars adı verilir.⁵

Görüldüğü gibi yukarıda sayılan tüm ögeler kültürle ilişkilidir. Ona göre kültürün ulusal olup olmaması, o toplumun ulusal olup olmamasını belirler. Kültürün ulusal oluşuna karşılık, uygarlık orta malıdır, kolayca kazanılabilir. Fakat bir toplumda kültür yoksa o dışardan alınamaz, ısmarlanamaz. “Kültür bir toplumda bozulsun bile aydın kesimde bozulur. Çünkü bunlar uygarlıkla ilişkiye girerler. Aydın kesimin bu durumuna karşılık, halk sağlam kalır. Eğer bir toplumda aydın ulusal kültürden uzaklaşmışsa, tekrar halka dönmekle bu durum telafi edilebilir.”⁶

Kültür kavramını bu şekilde değerlendiren *Ziya Gökalp*, ona bağlı olarak geliştirdiği, aynı zamanda da Türk toplumu için çok önemli kültürel ve ulusal amaçlar taşıyan Türkleşme ve Türkçülük konusunda şunları söyler: Ona göre Türkçülük hareketi, Türk kültürünü arayıp bulma arzusundan doğmuştur. Türkçülük hareketi, bazılarının yanlış değerlendirdikleri gibi, Eski Türk uygarlığını yeniden yaşamak ve ihya etmek amacı taşımaz. Bu düşünceler yanlıştır, Türkleşmenin amacı bu değildir. Onun amacı, kültürde millîleşmeyi sağlamak; bu bağlamda halkın değerlerini arayıp bulmak, onu geliştirmek, yabancı kültür öğelerinin Türk kültürü üzerindeki etkisini önlemek, ulusal bir toplum ve ulusal bir kültür meydana getirmektir. Zaten Türkçülük akımı, siyasal bir parti, ya da zümre olarak doğmadığından, programında da siyasal amaçlar yer almaz.

Türkçülük, ya da Türkleşme hareketi, bir noktadan sonra tarihsel bir tepki hareketidir. Osmanlı Devleti'ni kuran halk Türkler olmasına karşın, gerek Osman-

lı devlet adamları ve gerekse aydınları tarafından Türk insanı aşağı görülerek dışlanır. Türkler, toplumsal yaşamda varlık içinde yokluk çekerler. Gerçekte onların yakın zamana kadar bir adları da yoktur. “Tanzimatçılar ona sen Osmanlısın, İslam grupları ona sen Müslümansın bu sana yetişir dediler. Arkasından eğer sen ben Türk’üm dersen vatan elden gider sözlerini söylediler. Fakat bu durumdan ‘boşolar’ yine de memnun olmadılar, Türk vatanını parçaladılar ve Osmanlı’yı da yıktılar. Türkçülük hareketi doğduktan sonra, Türk kelimesi kutsallaştı; Türk adı, dili, töresi, varlığı ortaya çıktı ve Osmanlı seçkinleri, derin bir uyurgezerlikten kurtulmaya başladılar.”⁷

Ziya Gökalp’e göre “Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin özel adıdır. Türkçülüğün ilk hedefi, Türk kültürünü arayıp bulmaktır. Türk kültürü nerede vardır? Anadolu Türk halkında. Öyle ise Türkçülüğün asıl hedefi, halka doğru gitmektir. Halka doğru gitmek ne demektir? Halka doğru kim gidecektir? Bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin ‘seçkinleri’ adı verilir. İşte halka gidecek olanlar bunlardır.”⁸

Bu Türk düşünürü, Türkçülük, ya da Türkleşmek kavramının oluşumunda, ana öge olarak gördüğü ve ele aldığı kültürü ve onu arayıp bulma çabasını, kutsallık derecesinde önemli görür. Onun çok önemli gördüğü kültürel içerik, sanal bir anlam ifade etmez. Bu konuda şöyle der. “Türk içtimai teşkilatının en yüksek derecesi Osmanlı Türk’ünün bugünkü canlı harsını bırakarak birçok kısımları müstehaseleşmiş (fosilleşmiş), yahut peszinde hâline gelmiş olan eski Türk medeniyetine rücu etmesi tavsiye ediliyordu; fakat ‘medeniyet yok, hars var’ diyen hakiki Türkçüler, yeni cereyanın mahiyetini tavzih ederek bu tehlikeli inhiratlara mani oldular. Bunun neticesi olarak Türkçülüğün millî harsı aramaktan ibaret olduğu kati bir surette anlaşıldı. Millî harsı bulabilmek için evvela hiçbir medeniyetin, hiçbir an’änenin hususi taraftarı olmamak lazımdır. Avrupa medeniyetine, yahut

“Tanzimatçılar ona sen Osmanlısın, İslam grupları ona sen Müslümansın bu sana yetişir dediler. Arkasından eğer sen ben Türk’üm dersen vatan elden gider sözlerini söylediler. Fakat bu durumdan ‘boşolar’ yine de memnun olmadılar, Türk vatanını parçaladılar ve Osmanlı’yı da yıktılar. Türkçülük hareketi doğduktan sonra, Türk kelimesi kutsallaştı; Türk adı, dili, töresi, varlığı ortaya çıktı ve Osmanlı seçkinleri, derin bir uyurgezerlikten kurtulmaya başladılar.”

Arap-Acem medeniyetine prestij eden bir adam, millî harsı duyamayacağı gibi, eski Türk medeniyetine hayran olan bir kimse de bugünkü Türk harsını anlayamaz.”⁹

Ziya Gökalp'e göre nasıl ki, Türkleşmenin, ya da Türkçülüğün temelini kültür/hars oluşturuyorsa, tıpkı onun gibi “muasırlaşma, bilimselleşme, teknikleşme ve bunların tümünün özünü yaratan uygarlaşmanın/medenileşmenin temelini de uygarlık/medeniyet meydana getirir. Ona göre “bir cemiyetin üst tabakasını başka bir cemiyetin üst tabakasına rabteden müesseseler ‘medeni müesseseler’dir. Bu neviden olan müesseselerin yekûnu ‘medeniyet’ dediğimiz mecmuayı meydana getirir.”¹⁰ Gökalp’in yaptığı bu tanımdan, medeniyetin/uygarlığın, bir toplumun malı olmadığı, evrensel olduğu ve zihinsel çalışmalar aracılığıyla meydana getirildiği sonucu çıkarılabilir. Ona göre kültür, “kıymet hükümlerine/değer yargılarına”, “medeniyet/uygarlık” ise, şen’iyet hükümlerine/gerçeklik yargılarına dayanır. Kültür öznel, uygarlık da nesnel oluşla ilişkilidir. O, kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılıklar göstermez. Uygarlık insanlığın ortak malıdır ve zinsel ürünlerin oluşturduğu, bilimsel ve teknolojik yargılardır. O, insanlığın ortak bir değeri olduğu için, alınmasında ve kullanılmasında toplumun ulusal değerleri bakımından sakınca bulunmaz. Örneğin çağdaş uygarlığa yönelme, dini bakımdan bir sakınca doğurmaz. Çünkü dinler, uygarlığın anası değildirdir ve aynı dine mensup toplumlar, değişik uygarlık gruplarına girebilirler.¹¹

Ziya Gökalp'e göre ilk uygarlıklar, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Yunan uygarlıklarıdır. Türkler ilk zamanlar Uzakdoğu uygarlığına dâhil bulunuyorlardı. Osmanlı döneminde, bu uygarlıktan ayrılarak Bizans uygarlığına girdiler. Bu dönemde ulusal kültürleri çok güçlü olduğu için Bizans’ı yendiler, fakat ondan çok sayıda uygarlık ögesi almak zorunda kaldılar. Sahip olunan bu uygarlık öğeleri, bizim kültürümüzün öğeleri değildi. Hep yabancıardan aldığımız öğelerdi. Öyleyse bunları atmakla benliğimizden hiçbir şey kaybetmiş olmayız. Çünkü Hicri takvimi atarak Rumi takvimi kullandığımızda böyle bir şey düşünülmedi. Bunu atmak da, ulusal kültürden taviz vermek anlamına gelmez. Öyle ise bir uygarlığı almak mı istiyorsunuz? Onu tümünden almanız gerekir.¹²

Ona göre Doğu uygarlığı ile Batı uygarlığını uzlaştırmaya çalışmak, Ortaçağın son zamanlarını yeniden yaşamak anlamına gelir. Yeniçerilikle nizamiye, hekimbaşılıkla doktorluk, nasıl uyuşmamışsa, eski ahlak ile yeni ahlak, eski bilim ile yeni bilim de öyle uyuşamaz. Bir toplumun yeni bir uygarlığa girmesiyle ulusal kültürünü yitirmesi söz konusu olamaz. Dünyamızda buna örnek olacak birçok ülke vardır. Japonya, Avrupa uygarlığının dışında bulunmasına karşın, din ve milliyetinden hiçbir şey kaybetmeden, çağdaşlaşmış ve Avrupa’ya her alanda yetişmiştir. Biz Müslümanlığımızdan ve Türklüğümüzden taviz vermeden, Avrupa uygarlığına giremez miyiz? Avrupa uygarlığına girmeye başladığımızdan beri, dinimizden ve milliyetimizden hiçbir taviz vermedik. Eskiden bizim olmayanları almıştık, şimdi onları atıyor, yine bizim olmayanı, fakat doğru ve yararlı olanı alıyoruz.¹³

Ziya Gökalp, uygarlık ve çağdaşlık gibi insani formların temeline zihinsel bir yaratı olan gerçeklik/şen'iyet yargısını/hükmünü koyduğu için, bu formların içine girme süreçlerini de zihinsel çabalara bağlar. Ona göre bunun ilk şartı da gereksiz, yanlış ve yararsız olan uygarlık öğelerini atmak ve onun yerine bütünü ile Avrupa uygarlığını koymaktır.

Türkleşmek ve çağdaşlaşmak olarak özetleyeceğimiz Gökalp düşüncesinde, bunları gerçekleştirmeye yollarından biri "halka doğru gitmektir". Halka doğru niçin gidilecektir? Gökalp, bu soruya şu şekilde yanıt verir: Güzideler/seçkinler neye maliktir ve halkta ne vardır? Seçkinler uygarlığın anahtarlarına sahiptirler, halkta ise ulusal kültür vardır. O hâlde seçkinlerin halka doğru gitmeleri şu iki amaç için olabilir. 1) Halktan ulusal kültür "terbiyesi" almak için, 2) Halka uygarlık götürmek için halka doğru gidilir.

Gökalp'e göre gerçek deha halkta bulunur. Gerçek bir sanatçı, halk dehasını kavradıktan sonra dahi olabilir. Bizde dahi sanatçıların yetişmemesinin nedeni, sanatçıların halkın canlı kültür müzesinden sanat zevkini almamalarından ile gelir. Şimdiye kadar halkın ulusal zevkine değer veren çıkmadı. Daha birkaç yıl evveline kadar Türk halkına verilen unvan "avam" sözünden ibaretti. Osmanlı okumuş zümresi olan "havas"ın halkın zevkine, değerlerine kıymet vermediği için, yapay olarak ortaya koyduğu değerler sistemi kendisiyle birlikte yok olup gitti.

Aydınların (güzidelerin/seçkinlerin) halka gidebilmeleri için, halkın içinde yaşamaları ve ondan ulusal kültür öğelerini almaları gerekir. Aydınların halka doğru gitmelerinin ikinci amacı, halka uygarlık ürünlerini götürmek olmalıdır. Çünkü halk, yeterince uygarlık ürünlerine sahip değildir. Aydınlar ise uygarlığın anahtarlarına sahiptirler. Fakat aydınlar halka bir armağan olarak Doğu uy-

Gökalp'e göre gerçek deha halkta bulunur. Gerçek bir sanatçı, halk dehasını kavradıktan sonra dahi olabilir. Bizde dahi sanatçıların yetişmemesinin nedeni, sanatçıların halkın canlı kültür müzesinden sanat zevkini almamalarından ile gelir. Şimdiye kadar halkın ulusal zevkine değer veren çıkmadı. Daha birkaç yıl evveline kadar Türk halkına verilen unvan "avam" sözünden ibaretti. Osmanlı okumuş zümresi olan "havas"ın halkın zevkine, değerlerine kıymet vermediği için, yapay olarak ortaya koyduğu değerler sistemi kendisiyle birlikte yok olup gitti.

garlığını, ya da onun bir parçası olan Osmanlı uygarlığını değil, Avrupa uygarlığını götürmelidirler.¹⁴

Daha önce söylemeye çalıştığımız gibi *Gökalp*'in düşünce dünyasının temelinde, iki bölümlü bir sistem anlayışı yer alır. Bu iki bölümlü sistem kültür; Türkleşmek/ulusallaşmak/terbiye, uygarlık; çağdaşlaşmak/muasırlaşmaka/talim biçiminde özetlenebilir. Söz konusu bu ikili sistemin ve onu açıklamaya amaçlayan alt düzeyli kavramsal sistemlerin, birbirleriyle çok uyumlu kavramsal bir sistematik oluşturdukları ve bu sistemin taşıyıcısı olarak da eğitimin yer aldığı görülür.

Gökalp'in düşüncesinde eğitim ve öğretimin yeri çok önemlidir. Kültür, uygarlık ve bunlara bağlı olarak oluşturulan millileşme ve çağdaşlaşma süreçlerinin istedik biçim ve içerik kazanmalarında temel görev eğitim ve öğretim kurumuna verilmiştir. Yabancılaşmadan çağdaşlaşmak, sapmadan millileşmek, diğer bir ifade ile aydının uygarlaşması ve seçkin, güzide haline gelmesi, halk ile bütünleşmesiyle olanaklıdır. Aydın "kristalleşmesi" konusunda en etkili işlev eğitim kurumuna aittir. Eğitimin asıl işlevi, aydınları ulusallaştırmak, yani onları ulusal seçkinler haline getirmektir.

Ziya Gökalp'e göre, "bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerinin... mecmuuna o kavmin 'harsı/cuture'ı denir. Terbiye bu harsı, o kavmin fertlerinde ruhi melekeler haline getirmektir... Bir kavmin zihninde yaşayan şen'iyet hükümlerine o kavmin fenniyatı, teknolojsi denir. Talim bu bilgileri, o kavmin fertlerinde ruhi itiyatlar haline getirmektir."¹⁵

Görüldüğü gibi *Gökalp*, değer yargılarının bütünüyle toplum vicdanının yaratması olduğunu, psikolojik özelliklere de sahip bulunduğunu ve bunun ulusal kültür, ya da "içtimai teri"¹⁶ olarak da tanımlanabileceğini öne sürer. Bu bağlamda eğitimin amacı, ulusal kültürü yetişmekte olan kuşaklara aktarmak olmalıdır. Doğrudan doğruya eğitim, bu yönü itibarıyla, ulusal olmak zorundadır. Çünkü aşılacak istenen kültürel içerik, ulusa özgü değerler toplamından başka bir şey değildir.

Fenni ve teknolojik verilere gelince, bunlar zihinsel ve reel çalışmaların sonucunda meydana getirilen şen'iyet hükümleridir. Bu çeşit hükümler, bütün toplumların ortak malıdır ve ulusal değerlerdir. Güzel, çirkin, kutsal, tabu toplumdan topluma değişkenlik gösterir. Buna karşılık tatlı, acı, yuvarlak, düz, iki kere ikinin dört etmesi bütün toplumlar için aynıdır. Zihinsel ve teknolojik özellik taşıyan gerçekçi verileri, çocuklara aşılama görevini talim üzerine alır. Öyle ise eğitimin iki yönü vardır diyebiliriz. Bunlardan birincisi kültürü genç kuşaklara aktarmak, bu ulusal yönü, ikincisi de bilimsel bilgileri aşılama. Bu da bilimsel yönüdür. Burada ulusal ve evrensel diyebileceğimiz iki yön ortaya çıkar ki, bunlar *Gökalp* düşüncesinde ulusallaşmak/millileşmek ve bilimselleşmek/ilmileşmek teknikleşmek biçiminde değerlendirilir.

Gökalp'e göre ulusal anlamda eğitim sistemi oluşturabilmek için, ilk önce ulusal harsı bulmak gerekir. Bu anlayış içinde ulusların mensup oldukları uygarlıklara ait değerlerin hangilerinin müstehase/fosilleşmiş, hangilerinin de kurumsal hâle geldiklerini aramak çok önemli bir sorundur. Bunların arasındaki farkı bulduktan sonra, fosilleşmiş ve eskimiş uygarlık öğelerini atarak yalnız kurumları bırakmak icap eder. Zaten hars, bir ulusun dinsel, hukuksal, dilsel, estetik ve iktisadi kurumlarının toplamı demektir. Bu anlayış içinde evrensel uygarlık ürünleri atıldıktan sonra, yalnızca ulusal hars "tedris edilmeye başlar. İşte ulusal eğitimin egemen olduğu zaman budur."¹⁷

Bu anlayış içinde tarihsel bağlamdaki eğitim uygulamalarını irdeleyen *Ziya Gökalp*, Eski Türklerin kültür ve eğitim anlayışlarının ulusal olduğunu öne sürer. Ona göre daha sonra değişik bir uygarlık çevresine girilince, Türk'ün, Arap'ın ve Acem'in müşterek olarak doğurdıkları yeni bir uygarlık biçimine uymak zorunda kaldılar. "Şölen edebiyatı yerine divan edebiyatı, töre yerine fıkıh kaim oldu. Fakat halk eskiden beri alışageldiği değerlerini başka şekil ve müesseselerle devam ettirdi.

Daha sonra Türkler, başka bir uygarlık çevresine girdiler. Fıkıhın karşısında hukuk, medresenin karşısında da mektep belirdi. Bu iki kurum da ulusal değildi ve eğitim kurumu da bundan dolayı ulusal olmayan/gayri millî gençler yetiştiriyordu."¹⁸

Gökalp'in bu ifadelerini yine onun verdiği bilgilere dayanarak biraz daha açmak gerekir. Ona göre "Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran hususi bir hal var: Başka milletlerde en karakterli ve ahlaklı kimseler tahsilde en ziyade ileri gitmiş fertler arasından çıktığı hâlde, bizde ekseriyetle bunun aksi vaki oluyor. Türkiye'de en zararlı adamlar, medrese yahut mektepten pay alanlardır. Meşrutiyetin ilanından beri gördüğümüz birçok vakıalar, bu paradoksal hakikati doğrulamaktadır. Bu vakılardan

"Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran hususi bir hal var: Başka milletlerde en karakterli ve ahlaklı kimseler tahsilde en ziyade ileri gitmiş fertler arasından çıktığı hâlde, bizde ekseriyetle bunun aksi vaki oluyor. Türkiye'de en zararlı adamlar, medrese yahut mektepten pay alanlardır. Meşrutiyetin ilanından beri gördüğümüz birçok vakıalar, bu paradoksal hakikati doğrulamaktadır. Bu vakılardan çıkan sonuç şudur: Türkiye'de medrese ve mektep terbiye ettiği fertlerin ahlak ve karakterini bozuyor.

çıkan sonuç şudur: Türkiye’de medrese ve mektep terbiye ettiği fertlerin ahlak ve karakterini bozuyor.

Bizi diğer milletlerden ayıran bu özelliğin sebebi nedir? Bence bunun bir tek sebebi vardır. Bu sebep, diğer milletlerin maarifi millî mahiyette olduğu hâlde, bizim maarifimizin kozmopolit bir hâlde bulunmasıdır. Maarifimizin kozmopolit bir hâlde olduğunu anlamak için derin incelemelere lüzum yoktur. İstanbul’daki kitapçı dükkânlarıyla öğretim yerlerine sınıflandırıcı bir gözle bakmak kâfidir. İstanbul’da üç türlü kitapçı vardır. Birincisi sahaflar, ikincisi Beyoğlu kitapçıları, üçüncüsü Bâbiâli caddesindeki kitapçılar. Sahaflardaki maarif, Arap ve Aceme; Beyoğlu’ndaki maarif, Avrupa’ya aittir. Bâbiâli caddesindeki Tanzimat maarifi ise, bu evvelkilerin perişan tercümelerinden kendisinin gibi gösterilmiş eserler ile taklitlerinden meydana gelmiştir. Millî maarifimizin ne kitapları, ne de kitapçıları henüz vücuda gelmemiştir. Öğretim yerleri de kitapçı dükkânlarına simetrik olarak üçtür: Medreseler, yabancı mektepler ve Tanzimat mektepleri. Sahafların kitapları medreselerde, Beyoğlu’nun kitapları yabancı mektepleri, Bâbiâli caddesinin kitapları da Tanzimat mekteplerinde okutulur.

Bu üç öğretim yerinin birbirinden farkları o kadar barizdir ki, herhangi bir Türk ile on dakika görüşmeniz, onun hangi öğretim yerinden yetişmiş olduğunu anlamanıza kâfidir. Aralarındaki bu derin farklarla beraber, bu üç öğretim yeri müşterek bir hassaya sahiptir: Oralarda yetişen *sofi, laventen tanzimatçı* tiplerinin üçünde de karakter göremezsiniz. Memleketimizin en büyük hastalığı, birbiriyle anlaşamayan bu üç türlü zihniyetle idare olunması ve ne yazık ki, bu zümrelerden üçünün de karakterden mahrum bulunmasıdır.”¹⁹ *Gökalp*’in üzerinde durduğu bireylerin *Namık Kemal* örneğinde olduğu gibi, kendini yetiştirerek ulusal karaktere sahip olanlar da vardır ki, bunlar adı geçen bu kurumlarda öğretim görmemişlerdir. Ayrıca *Gökalp*’in pek fazla üzerinde durmadığı, fakat Türk halkının mektep ve medrese dışında, insanları yetiştirmeye çalıştığı bir eğitim anlayışı vardır ki, bu eğitim anlayışı, adı geçen bu üç okul sistemine de karşıdır. Bu eğitim taraftarları sürekli olarak birbirlerine karşı savaşım vermişlerdir ve günümüzde de çeşitli adlar altında bu savaşım, siyasal ideolojilerle de kaynaşarak çatışma biçimini almış bulunuyor.

Gökalp, bir ülkede uygulama alanı bulan eğitim ve öğretimin/maarifin dayanağı olan iki önemli konudan söz eder. Bunlardan birincisi bir ulusun girdiği “kevnî/kosmik” çevredir ki, bu girişten doğa bilimleri meydana gelir. İkincisi de ulusun içinde bulunduğu uygarlık çevresine girmesidir ki, bu uyumdan da kültür/hars, yani “millî marifetler” doğar. İşte bir ulusun söz konusu bu iki çevreye girmesi sonucunda iki çeşit eğitim biçiminin meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bunlar talim ve terbiyedir. Talim, bireyi doğa bilimleriyle donatarak onu kevnî/kosmik çevreye intibak ettirir. Diğer bir ifade ile talim, somut güçleri harekete geçirerek bireyi güçlü kılar. Terbiye ise, bireyi kültür/hars ile yani ulusal marifetlerle donatarak sosyal

çevreye intibak ettirir ve böylece sosyal dinamikleri yönetecek bir iktidar gücüne sahip kılar.²⁰

Ziya Gökalp'in düşünce dünyasında eğitim, çok etkili bir araçtır. Kültür ve uygarlık kavramlarına dayanarak açıkladığı ulusallaşmak/ Türkleşmek ve çağdaşlaşmak/bilimselleşmek ve teknikleşmek süreçlerinin toplum yaşamına taşınabilmesi tanımlamaya çalıştığı eğitim anlayışının tam olarak uygulamaya geçirilmesine bağlıdır. Ayrıca eğitim, onun kurduğu sosyal sisteminin ana öğelerini de birbirine tutuşturma, bağlama ve hatta yapıştırma işlevine de sahiptir. O hâlde eğitim nedir, eğitim nasıl tanımlanabilir? Ona göre iki çeşit eğitimden söz edilebilir. Bunlardan birincisi terbiyedir. "Terbiye, bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerini ruhî melekler haline getirmektir."²¹ "Terbiye bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle, düşüncelerini ve hislerini vermesi demektir. Fakat bu veriş iki şekilde cereyan eder. Birinci tarz, yetişmiş neslin kendisinin hiç haber olmadan samimi yaşamdaki konuşmaları, fiil ve hareketleriyle canlı misaller teşkil ederek yeni nesle tesirler icra etmesidir. İkinci tarz, yetişmiş neslin, veli, vasi, öğretmen, mürebbi adlarıyla resmi vaziyetler alarak, usul ve irade altında yeni nesle bir takım muayyen düşünceleri ve hisleri telkine çalışmasıdır. Ben terbiyenin bu iki tarzından birincisine yaygın, ikincisine organize terbiye adlarını veriyorum.

Şu var ki, yaygın terbiyenin kaynağı, yetişmiş neslin vaktiyle kararlaştırmış fikirleri ve hisleri değildir. Cemiyette her an her şey değişme halindedir. Çocuklar, sosyal muhitteki fikirler ile hislerden, terbiye yoluyla bilhassa en yenilerini alırlar. Bu yeni fikirler ve hisler, en yeni vak'aların, buhranların, birikimlerin, cereyanların doğurduğu neticelerdir. Demek ki, hakikat hâlde, yaygın terbiye, çocuğa önceki neslin değil, doğrudan doğruya, şimdiki cemiyetin yeni vicdanını nakleder. Halbuki, organize terbiye, çocuklara ekseriyetle cemiyetin bugünkü vicdanını değil, belki mazide toplanmış zihni mah-

Ona göre iki çeşit eğitimden söz edilebilir. Bunlardan birincisi terbiyedir. "Terbiye, bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerini ruhî melekler haline getirmektir." "Terbiye bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle, düşüncelerini ve hislerini vermesi demektir. Fakat bu veriş iki şekilde cereyan eder. Birinci tarz, yetişmiş neslin kendisinin hiç haber olmadan samimi yaşamdaki konuşmaları, fiil ve hareketleriyle canlı misaller teşkil ederek yeni nesle tesirler icra etmesidir. İkinci tarz, yetişmiş neslin, veli, vasi, öğretmen, mürebbi adlarıyla resmi vaziyetler alarak, usul ve irade altında yeni nesle bir takım muayyen düşünceleri ve hisleri telkine çalışmasıdır. Ben terbiyenin bu iki tarzından birincisine yaygın, ikincisine organize terbiye adlarını veriyorum.

sulleri verir. O hâlde, sosyal vicdanı, organize terbiyenin verdiği cansız zihniyetlerde değil, yaygın terbiyenin aşıladığı canlı varlıklarda aramak gerekir"²². *Ziya Gökalp*'e göre yaygın "terbiye" toplumun şu andaki canlı düşünce ve hislerini, kendisinin hiç haberi olmadan samimi yaşamdaki sözlerini, eylem ve davranışlarını örnekler oluşturmak suretiyle yeni kuşaklara aktarmasıdır. İkinci tarz olan organize "terbiye" ise, yetişmiş neslin veli, vasi, öğretmen ve mürebbi adlarıyla "resmi vaziyetler" olarak, usûl ve irade altında yeni nesle muayyen fikirleri ve hisleri telkine çalışmasıdır, diğer bir ifade ile organize terbiye, geçmiş kuşakların zihin ürünlerini aşılayan bir anlayışı yansıtır. Bu iki eğitim biçimini *Gökalp*, "terbiye" sözüyle karşılamaya çalışır. Onun düşüncesinde terbiye kavramı yanında, bir de "talim" sözü vardır ki, bu söz onun çağdaş bilgilerin genç kuşaklara kazandırılmasının en emin yolu olarak gösterilir. Burada kastedilen ana konu gerçeklik hükümlerinin öğretim aracılığıyla genç kuşaklara kazandırılmasıdır.

Eğitim ve öğretimin (*Gökalp* buna maarif adını verir) ikinci biçimi "talim" dir. "Bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümleri (jugements de valeurs) nin mecmuuna, o kavmin harsı (culture) denir. Terbiye, bu harsı o kavmin fertlerinde ruhî melekeler haline getirmektir. ...Bir kavmin zihninde yaşayan şeniyet hükümlerinin (jugements de realites) mecmuuna o kavmin fenniyatı (technologie) denir. Talim, bu bilgileri o kavmin fertlerinde ruhî itiyatlar haline getirmektir."²³ Böylece eğitimin (maarifin) iki önemli yönü ortaya çıkmış olur. Bunlar ulusal ve evrensel yönlerdir. Eğitim ve öğretimin, ona göre maarifin, ulusal yönü kültüre dayanır ve bunu "terbiye" üstlenir, evrensel yönü ise, uygarlığa dayanır ve bunu da "talim" karşılar. Öyle ise, bir ülke "maarifi, tabiri caizse iki büyük unsurdan, yani millî kültür ile milletler arası medeniyetin toplamından ibarettir."²⁴

Ziya Gökalp, eğitim ve öğretimle ilgili temel kavramları açıkladıktan sonra, ulusal ve çağdaş özellikler taşıyan uygar bir eğitim sisteminin kurulabilmesi için ilk, orta ve yükseköğretimde neler yapılması gerektiği üzerinde durur. Ona göre bütün öğretim kademelerinde kalite (keyfiyet/nitelik) ön planda tutulmalıdır. Kültür dersleri "millîlik nokta-ı nazarın"dan, matematik ve fen dersleri ise çocuğun zihinsel yetilerini geliştirecek açıdan okutulmalıdır. Boş ve lüzumsuz bilgiler ayıklanmalıdır. Ona göre eğitimde nicelikten ziyade niteliğe önem verilmelidir. Bugün bütün okullarda öğrencilere, nicelik bakımından birçok şey öğretilmeye çalışılıyor. Ancak bunların hiç birinde yaratıcı bir bilgi üretimi gerçekleştirilemiyor. Tarih ve coğrafya gibi dersler, yalnızca isimleri ve rakamları ezberletmekten başka bir işe yaramıyor. Aslında bu dersler, ilkokul ve liselerde ulusal bir eğitim anlayışı açısından okutulabilir. Fen bilgilerine ait bazı dersler zihinsel güçleri geliştirecek biçimde okutulmayarak, çocukları hastalıklara sevk edecek mahiyette zararlı bir tekrar biçimi

minde veriliyor. Özellikle dil dersleri çok kötüdür. Arapça ve Farsça sözlükler, boş yere çocuklara ezberletiliyor. Halbuki ulusal kültürümüzün en kolay kısmı dildir. Hangi kelimelerin fosil, hangilerinin eskimiş olduklarını kolayca anlamak mümkündür. Liselerdeki edebiyat deslerinin de, ulusal edebiyatın ne demek olduğunu anlamış olan genç yazarlar tarafından okutulması gerekir. Artık Arapça, ya da Acemce gibi diller, Türkçenin yardımcısı değil, müstakil dil olarak örneğin Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi, ancak bunlardan sadece biri öğretilmelidir.²⁵ Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde nitelik, niceliğe mutlaka tercih edilmelidir.

Ziya Gökalp, eğitim ve öğretim hizmetlerinde öğretmenlere değer verilmesi gerektiğini savunarak şöyle der; Bir ülkede öğretmen sınıfına sosyal bağlamda bir değer ve önem verilmezse, bilim yaşamı da değerli hâle gelemez. Öğretmenlerin teşrifattaki konumları ve memuriyetteki unvanları ve rütbeleri bazı devlet memurlarına denk olmalıdır. Öğretmenler maaş ve mevki itibarıyla ne kadar yükselirlerse, bilimin değeri de o kadar yükselmiş olur. Onun için öğretmenlere çok fazla değer verilmelidir.

Gökalp, üniversite ve uzmanlık eğitimini çok önemli bir sorun olarak görür. Ona göre günümüz Avrupa üniversitelerinin üç önemli görevi vardır. Bu görevler, 1) bilim ilim içindir, 2) öğretim özgürlüğü ve 3) öğrenme özgürlüğü biçiminde sıralanabilir. Bizim üniversitemizin yeniden kuruluşunda bu ilkeler geçerli olmalıdır. Bu konuda diğer bir önemli bir sorun da, yönetim ile bilimin birbirlerinden ayrılmasıdır. Ülke yönetiminin siyasilere, üniversite yönetiminin ise bilim adamlarına bırakılması gerektiğini öne sürer ve bir çeşit üniversite özerkliğini savunur. Nitekim "Dar-ül Fünûn adıyla yayınladığı bir şiirinde şöyle der:

Ziya Gökalp, eğitim ve öğretim hizmetlerinde öğretmenlere değer verilmesi gerektiğini savunarak şöyle der; Bir ülkede öğretmen sınıfına sosyal bağlamda bir değer ve önem verilmezse, bilim yaşamı da değerli hâle gelemez. Öğretmenlerin teşrifattaki konumları ve memuriyetteki unvanları ve rütbeleri bazı devlet memurlarına denk olmalıdır. Öğretmenler maaş ve mevki itibarıyla ne kadar yükselirlerse, bilimin değeri de o kadar yükselmiş olur. Onun için öğretmenlere çok fazla değer verilmelidir.

Gökalp, üniversite ve uzmanlık eğitimini çok önemli bir sorun olarak görür. Ona göre günümüz Avrupa üniversitelerinin üç önemli görevi vardır. Bu görevler, 1) bilim ilim içindir, 2) öğretim özgürlüğü ve 3) öğrenme özgürlüğü biçiminde sıralanabilir. Bizim üniversitemizin yeniden kuruluşunda bu ilkeler geçerli olmalıdır. Bu konuda diğer bir önemli bir sorun da, yönetim ile bilimin birbirlerinden ayrılmasıdır. Ülke yönetiminin siyasilere, üniversite yönetiminin ise bilim adamlarına bırakılması gerektiğini öne sürer ve bir çeşit üniversite özerkliğini savunur.

*“Diyorsunuz hükümetin idâri
Velâyeti fenlere de şamildir.
Ben de derim ki, idâre her hüneri
Bilmez, çünkü mütehasıs değildir...*

*Selâhiyet mansıb gibi yukarıdan
Verilmez, hep ihtisarla alını...
Hiçbir âlim nüfuzunu hünkârdan
Almaz, gerçi ondan alır her Nâzır...*

*Bir müderris ya ilmiyle teayyun
Eylemiştir, sizden ta'yin istemez.
Yahut ilmi etmemişken tebeyyyün,
Edersiniz ta'yin kalır bir çömez!...*

*Bırakınız bunlar kendi kendine
Seçilsinler, siz seyinci kalınız,
İlmi verin âlimlere, siz yine
Ele mülkün dizginini alınız;*

*Darü'l-Fünûn emirlerle düzelmez,
Onu yapar ancak serbest bir ilim;
Bir mesleke hâricinden fer gelmez,
Bırakınız ilmi yapsın muallim... ”²⁶*

Görüldüğü gibi üniversiteye hem bilimsel ve hem de idari özerkliği savunan *Gökalp*, öğretim üyeleri için de çok değerli önerilerde bulunur. Ona göre bir ülkede profesörler/müderrisler sınıfına “sosyal bir kıymet verilmezse, ilim de kıymetli olamaz. Profesörlerin protokoldaki yerleri ve devlet memurları arasındaki unvanları, üst düzeyli bazı devlet memurlarının statülerine denk yerleri ve onlara uyan dereceleri olmalıdır. Profesörler maaş ve mevki itibarıyla ne kadar yükselirse, memleket-

te ilmin kıymeti de o kadar artar. Bir yere kıymet verirsen, ona layık kimselerin mevcut olup olmadığı araştırılmamalıdır. Biyolojide ‘vazife organı yapar’ suretinde bir kanun vardır. Bu kanunu sosyolojiye tatbik edersek, ‘mevki, kendine lâıyk olan adamı yaratır’ şeklini alır. Profesörleri yükseltmek istiyorsanız, profesörlüğü yükseltiniz.”²⁷

Sıklıkla belirtmeye çalıştığımız gibi *Gökalp* tarafından oluşturulan sosyal felsefenin temelinde kültür/hars, uygarlık, Türkleşmek ve çağdaşlaşmak gibi ana kavramlar bulunur. Onun felsefesinde kültür ulusallaşmanın, uygarlık ise çağdaşlaşmanın dayanağı ve hareket noktasıdır. Eğitim kurumu da bunların yolu olarak görülür. Öteki yan öğeler de, bu temel öğelere uygun olarak biçim kazanırlar. Ana konu olan ulusallaşma/Türkleşme ve çağdaşlaşmanın ereğine erişebilmesi, büyük ülkünün, onun ifadesiyle “millî mefkûrenin” devlet ve toplum yaşamında etkin hâle gelmesine bağlıdır. *Gökalp*, Türk ulusunun büyük ülkesi olarak gösterdiği ana ilkeler şunlardır. 1) Milliyetçilik, 2) Halkçılık, 3) Batı Medeniyetçiliği ve 4) Cumhuriyetçilik. *Gökalp* tarafından savunulan bu dört ilke, Atatürk tarafından da benimsenerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluş felsefesi şeklinde takdim edilir. Bu dört ilkeye devletçilik ve laiklik ilkeleri de eklenerek ilke sayısı altıya çıkarılır ve o zaman devlet ile özdeş hâlde bulunan Cumhuriyet Halk Partisi’nin de temel ilkeleri olarak kabul edilir.

Ziya Gökalp’e göre Türk ulusu bu amaca ulaşabilmesi için kamu vicdan gücüyle neler yapmak gerekiyorsa hepsini yaptı. Yalnızca uzmanlıklar, iş bölümü ve meslek örgütlenmesi konusunda yapılması gerekenlere henüz başlamadı bile. Bu eksikliimizi tamamlamak en büyük borcumuzdur. Bunun en hızlı çözümü ve en kolay önlemi, Avrupa’dan uzmanlar getirmektir. Ben Avrupa sermayesinin ülkemize girmesinden korkmadığım gibi, Avrupa’nın siyasi mahiyette olmayan gerçek uzmanlarına da güvenirim. Uygarlık evrensel olduğu gibi, onun temsilcisi olan gerçek uzmanlar da evrensel insanlardır. Örneğin Pasteur’ün buluşlarından bütün uluslar yarar görmüşlerdir. Gün geçtikçe gerçekleştirilen buluşların yararları bütün uygarlık dünyasına yayılmaktadır.²⁸ Ulus olarak bu önemli buluş temsilcilerinin uzmanlık bilgilerinden yararlanmasını bilmeliyiz.

Ziya Gökalp’in döneminde çok önemli konulardan birisi de köye yönelme ve köycülük akımıdır. Onun düşüncesinde başlı başına ve bağımsız olarak bir köy sorunu yoktur. Onda iki önemli ilke olan halkçılık ve milliyetçilik, bir yanları itibarıyla köy ile de ilişkisi olan kavramlardır. Sosyal felsefesinin en önemli amaçlarından biri olan Türkçülük ülkesi, her şeyden önce halka ve halk değerlerine yönelmek zorundadır. Ulusal kültürün kaynaklarına inilmesi, halk değerlerinin toplanarak sınıflandırılması, yine aydınların/güzidelerin ulusallaşması ve ulusal seçkinler haline gelmesi, halk kültürünün özümsemesiyle olanaklıdır. Türk aydınları öğretmen, ya da başka meslek mensupları olarak köye gidip orada görev aldıklarında, köyün kaderi

olumlu yönde değiştiği gibi, aydınların halka yukarıdan bakan tavırları da değişmiş olur. Başka bir deyişle güzideler uygarlığı temsil ettiklerinden, halka gittiklerinde onlarla karşılıklı etkileşime girerler. Onlar bir yandan halka çağdaş uygarlığın öğelerini götürürlerken, öte yandan da onlardan ulusal kültürle ilgili öge ve değerleri alırlar. Böylece hem aydınlar ulusallaşır ve hem de halk uygarlaşır. Bu iki önemli halk kesiminin kaynaşmasından, top yekûn bir ülke kalkınması doğar.

Gökalp'in dolaylı da olsa, köy ile ilgili öne sürdüğü bu düşünceleri, birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da hem devlet adamlarını, hem bilim adamlarını ve hem de öğretmenleri önemli ölçüde etkiler. Onun döneminde ve ondan sonraki yıllarda Türk aydınlarında ekili bir biçimde görülen köycülük hareketinde ve bu konuda oluşturulan kurumsal tavırlarda ve bu bağlamdaki uygulamalarda, kısaca köye yönelme hareketlerini de *Gökalp*'in etkisi sıklıkla hissedilir. Birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da öncülük işlevi, yine *Gökalp*'in tekeline geçer.

Sonuç olarak *Ziya Gökalp*'e gelinceye kadar Türk milliyetçiliği ve Türk halkçılığı belirsizliğini uzun yıllar korumuş, çok sayıda aydın, din adamı, *Gökalp*'in tabiriyle "boşo", hanedan mensubu ve bazı devlet adamı tarafından, bugün olduğu gibi, kuşku doğurucu, ya da düşman bir ideoloji olarak görülür. *Gökalp*'in bu kavramları sosyolojik bağlamda irdelemesi ve onları birer sosyal gerçeklik olarak sosyolojik ölçütleri kullanarak tanımlaması, çok sayıda genç aydını etkiler ve onların gözünde bu kavramların yüceltilmesine neden olur. Osmanlı devletinin politik özelliklerinden biri olan ve her kavramı içine alan Osmanlıcılık, ya da İslamcılık gibi devlet ideolojilerini oluşturan çeşitli kavramlar, *Gökalp*'in sosyolojik yaklaşımlarıyla kesin olarak birbirlerinden ayrılır. Bunların birbirinden ayrı konular oldukları ve farklı anlamlar içerdikleri ve bundan dolayı ayrı ayrı inceleme ve araştırma konusu yapılması gereği de, onun çalışmaları sonucunda önemli ölçüde anlaşılmaya başlar. *Gökalp* ile birlikte ülkemizde toplumsal olgu ve olaylarda, millîyetin ve mensubiyet duygusunun rolü ortaya çıkar. Bu bağlamda birey, toplum, devlet gibi kavramlar, sosyal mahiyetleri itibarıyla sosyolojinin konusu haline gelirler.

Ziya Gökalp'in etkinliğinin sürdürüldüğü İkinci Meşrutiyet yıllarında, yine onun gibi, Batı sosyal bilimler yöntemini kullanma yanında, Batı toplumlarının bazı sorunlarını ve ideolojilerini de Türk düşünce dünyasına taşıyanlar görülür. Burada en tipik model, liberal ekonomi, yerel yönetim, merkeziyetçiliğin reddi, özerk yönetim ve Marksist eğilimlerdir. Bunlar Batı kökenli ve Batı ülkelerinin sorunlarını yansıtan siyasal eğilimlerdir ki, bunların yerli temsilcileri aracılığıyla ülkemize taşınır. Bunlar Osmanlı mozağının çözülmesi aracılığıyla gelişmeyi ve olgunlaşmayı sağlayacaklarını düşünürler. *Gökalp* düşüncesi, sosyolojik yöntem olarak *E. Durkheim*'den yararlanmakla birlikte, Fransa toplumunun çeşitli sorunlarını ülkemize taşımayı amaçlamaz. Ötekilerin çözülerek gelişme anlayışlarına karşın, *Gökalp*, birleşerek, bütünlüşerek sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum oluşturarak kalkınmayı, gelişmeyi ve

olgunlaşmayı öngören bir düşünce dünyası ve bunları taşıma gücü olan ideolojik bir ulusal ülkü/“millî bir mefkûre” oluşturmak ister.

Gökalp, ünlü Fransız sosyoloğu E. *Durkheim*'ın sosyoloji yöntemini ve bazı tanımlamalarını sosyal felsefesinin oluşumunda kullanmaya çalışır. Bu özelliğinden dolayı birçok bilim adamı ve yazar *Gökalp*'in, orijinal yanının bulunmadığını, *Durkheim*'ın görüşlerini Türk sosyolojisine ve Fransız toplumunun sorunların da ülkemize taşıdığını öne sürerek, ağır eleştirilere tabi tutarlar. Burada şunu belirtmek gerekir. *Durkheim*'ın düşüncelerinde çağdaşlaşma, ulusallaşma, İslamlaşma, Türkleşme, Türkçülük, Türk milliyetçiliği, ulusal eğitim, ulusal tarih, ulusal dil gibi konular yer alıyor mu? Yine bu gibi konular, o dönemde Fransız toplumunda sorun olarak bulunuyor mu? Bu sorulara olumlu yanıt vermek olanaksız gözüktüğünden, *Gökalp*'e yakıştırılan sıfatların da yersiz ve anlamsız olduğu ortaya çıkmış olur. Gerçekte *Gökalp*, kullandığı sosyoloji yöntemi itibarıyla evrensel, incelediği konular ve ulaştığı sonuçlar itibarıyla de ulusal ve orijinal bir düşünür olarak tarihteki yerini alır. Kısa bir anlatımla *Gökalp*, Fransız düşünürü *Emile Durkheim*'ın sosyoloji yöntem ve ölçütlerini milliyetle ilgili görüşlere uygulayarak, buradan ulusal bağlamda devlet, toplum, ekonomi, eğitim, bağımsızlık, tarih, kültür, dil ve hurafelerden arınmış bir din anlayışı oluşturmak ister. Yine Türk toplum ve devlet yaşamının çağdaş uygarlığa erişmesi için de büyük bir çaba içine girer. Bu bağlamda bilimselleşme ve teknikleşme gerektiğini vurgular. Onun sosyal felsefesi, gelenekçilikten, modernleşmeye kadar, Türk toplumunun bütün yönlerini içine alan, temelde de kültüre ve uygarlığa dayalı olması nedeniyle gerçekçidir ve ülkemizin ve ulusumuzun ana sorunlarını gündeme taşımasıyla ve bunlarla ilgili çözüm önerileri sıralamasıyla da, yani ulusal yönleri itibarıyla de orijinal bir sosyal felsefedir.

Kısaca ana hatları itibarıyla vermeye çalıştığımız bu düşünceler gösteriyor ki *Ziya Gökalp*, ortaya koyduğu bu sosyal felsefenin yanında, bunun bir çeşit taşıyıcı olarak da başlı başına bir insan yetiştirme düzeni, “bir maarif sistemi” önerir. Bu sistemin öğelerini tanımlamaya ve çözümlenmeye, çalışırken daha önce söylediğimiz gibi sosyolojik yöntemleri ve bu bilimin kavramsal sistematliğini kullanır. *Gökalp* düşüncesine egemen olan sosyolojik bakış açılarının yanında, zaman zaman, fakat etkili bir biçimde pedagojik görüşlere de yer verdiği görülür. Onun bu özelliği, sosyolog unvanı taşıma yanında, bir de pedagoğ unvanı taşımasını sağlar. Bu ve benzer özelliklerinden dolayı *Ziya Gökalp*, batılı anlamda ilk büyük sosyoloğumuz olduğu gibi, aynı zamanda ilk büyük eğitim sosyoloğumuz olarak da görülmelidir. Aslında onun başlattığı bu iki önemli hareket, gerek sosyolojik düşünüş oluşumunda ve gerekse eğitim ve öğretim bilimleriyle ilgili araştırma ve incelemelerde bir başlangıçtır. Bu başlangıç kendi yönünde ve kendi mantık dokusu içinde daha da geliştirilebilir ve içeriği daha da olgunlaştırılabilirdi. Fakat onun görüşleri başka düşünürler tarafından ele alınarak ileriye götürülmedi ve böylece evrensel anlamda bir Türk sosyolojisi ve bir Türk pedagojisi yaratılamadı. *Gökalp*'in düşünceleri İkinci Meşrutiyet ve

Cumhuriyet paradigmasına karşı olan çevreler, Cumhuriyet önderleriyle hesaplaşmayı göze alamadıklarından, onun düşünsel önderi olarak gördükleri *Gökalp*'e saldırarak çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Özellikle onu, ırkçı ve Turancı olarak göstermek suretiyle toplum ve aydınlar arasında yasaklı bir duruma düşürmek istemişlerdir. İşte bu olumsuz tutumlar, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarının ana paradigması ve hatta "zeitgeist" olarak ortaya çıkan *Gökalp* düşüncesinin gölgede kalmasına neden olur ve bilimsel anlamda bir Türk sosyolojisinin ve bir Türk pedagojisinin oluşumunu da önemli ölçüde engeller.

Cumhuriyet döneminde bazı siyasal uygulamaları, aydın ve gençlik hareketlerini etkilemekte kaldı ve yeni sentezlere de ulaşamadı. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri, *Gökalp* düşüncesinin, bilimsel özelliklerinden ziyade, siyasal yanlarıyla değerlendirilmiş olması, bilimsel tavrının siyasal eğilimlerin gölgesinde kalması ve böylece etkisiz hâle getirilmesidir. Burada ikinci önemli neden olarak da, Türkiye Cumhuriyeti'nin dayanağı olan siyasal ve toplumsal paradigmalara, başka bir ifade ile toplumun ve devletin kuruluş felsefesiyle, *Ziya Gökalp*'in büyük mefkûre olarak öne sürdüğü millî ülkünün özdeşleştirilmesi gösterilebilir. Cumhuriyet paradigmasına karşı olan çevreler, Cumhuriyet önderleriyle hesaplaşmayı göze alamadıklarından, onun düşünsel önderi olarak gördükleri *Gökalp*'e saldırarak çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Özellikle onu, ırkçı ve Turancı olarak göstermek suretiyle toplum ve aydınlar arasında yasaklı bir duruma düşürmek istemişlerdir. İşte bu olumsuz tutumlar, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarının ana paradigması ve hatta "zeitgeist" olarak ortaya çıkan *Gökalp* düşüncesinin gölgede kalmasına neden olur ve bilimsel anlamda bir Türk sosyolojisinin ve bir Türk pedagojisinin oluşumunu da önemli ölçüde engeller.

- 1 GÖKALP, Ziya; (1966), *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, s. 35.
- 2 GÖKALP, Ziya (1972), *Hars ve Medeniyet*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, İş Matbaacılık ve Ticaret, s. 14.
- 3 GÖKALP, age. s. 5.
- 4 GÖKALP, , age. s. 13.
- 5 TÜRKDOĞAN, Orhan (1973), *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 27.
- 6 GÖKALP, Ziya (1972), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 46-49.
- 7 GÖKALP, age. s. 46.
- 8 GÖKALP, Ziya (1997), *Terbiyenini Sosyal ve Kültürel Temelleri 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 32.
- 9 GÖKALP, Ziya (1972), *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, s. 5.
- 10 GÖKALP, Ziya (1972), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 52.
- 11 GÖKALP, ; age. s. 52-55.
- 12 GÖKALP, age. s. 53- 68.
- 13 GÖKALP, age. s. 48- 51.
- 14 GÖKALP, Ziya (1972), *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, s. 1.
- 15 GÖKALP, düşüncesinde bu kavram, Muzaffer Şerif'in kesitsel anlamdaki sosyal normdan tanımından farklıdır. O, içtimai teri kavramıyla günlük çıkar ilişkilerinin oluşturduğu birlikteliği değil, tarihsel anlamda yoğrularak gelişen sosyal dayanışmayı ve kültürel bütünleşmeyi anlatmak ister.
- 16 GÖKALP, age. s. 3.
- 17 GÖKALP, age. s. 6.
- 18 GÖKALP, Ziya (1997), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri 1*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 171-172.
- 19 GÖKALP, age. s. 172- 173.
- 20 GÖKALP, Ziya (1972), *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, s. 1.
- 21 GÖKALP, Ziya (1973), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Hazırlayan: Rıza Kardeş, Milli Eğitim Basımevi, s. 321.

- 22 GÖKALP, Ziya (1972), *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, s. 1- 2.
- 23 GÖKALP, Ziya (1973), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Hazırlayan: Rıza Kardeş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 321-322.
- 24 GÖKALP, Ziya (1997), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Yayına Hazırlayan: Rıza Kardeş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 184.
- 25 GÖKALP, Ziya (1989), *Şiirler ve Halk Masalları*, Ziya Gökalp Külliyyatı 1, Yayına Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s, 119.
- 26 GÖKALP, Ziya (1997), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 189.
- 27 GÖKALP, Ziya (1966), *Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, s. 35.